

ALMAN KAYNAKLARINA GÖRE BOLŞEVİK İHTİLALİ SONRASINDA OSMANLI DEVLETİ İLE ALMANYA'NIN KAFKAS HAREKÂTLARI*

Yüksel KAŞTAN**

Öz

Sanayi İnkılabı sonrasında başlayan sömürgecilik politikası ve ekonomik yayılma I. Dünya Savaşı'nın çıkış nedenleri arasında yer almıştır. Avrupa'da sömürgecilikte geciken ve siyasi birliğini yeni kuran Almanya da hayat sahası olarak petrol bölgelerini belirlemiştir. Almanya I. Dünya Savaşı öncesindeki Berlin, Budapeşte, Bükreş, Bağdat, Basra hedefi olarak belirlemiştir. 1917 yılında Çarlık Rusya'nın Bolşevik İhtilali ile son bulması ile Almanya sekteye uğrayan petrol bölgelerine hâkim olma planı Bakü petroleri için yeniden canlanma şansı yakalamış ve yeni planı Berlin, Bükreş, Bakü olarak yenilenerek 1917 sonrasında Kafkas harekâtına başlamıştır. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin müttefiki olmasına rağmen artık Kafkas siyasetinde ayrışma ve çatışma dönemi başlamıştır. Osmanlı Devleti bu siyasete karşı hemen Kafkas İslam Ordusu'nu kurarak mücadeleye başlamıştır. Türk Ordusu'nun başarılı askeri harekâtı sonrasında Alman ordusu başarısız olarak geri çekilmiştir.

Bu araştırma I. Dünya Savaşı'nda Rusya'da Bolşevik İhtilali sonrasında Sovyetlerin Brest-Litovsk Barış Antlaşması ile savaştan çekilmesi nedeniyle Almanya'nın Kafkas askeri harekâtını kapsamaktadır. Çalışmanın amacı I. Dünya Savaşı'nda Alman ordusunun Bakü askeri harekâtı, Kafkaslarda Kafkas İslam Ordusu ile karşı karşıya gelmeleri, Bakü'de Kafkas İslam Ordusu ile Alman ordusunun mücadeleleri ve Kafkas İslam Ordusu'nun başarısı Alman kaynakları kullanılarak incelemek, elde edilen veriler ışığında sonucu ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler

I. Dünya Savaşı, Alman Ordusu, Kafkasya, Kafkas İslam Ordusu, Mücadele

* Bu makale, "100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu"nda (25-26 Ekim 2018, Trabzon) sunulan bildiri metninin gözden geçirilerek genişletilmiş hâlidir.

** Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü, Antalya/Türkiye.
kastanyuksel@hotmail.com
Orcid No: 0000-0002-8616-8968
Makale Gönderilme Tarihi: 04.06.2021
Makalenin Kabul Tarihi: 05.10.2021
Makalenin Yayınlanma Tarihi: 25.10.2021
Makalenin Türü: Araştırma

THE JOINT CAUCASUS OPERATIONS OF THE OTTOMAN STATE AND GERMANY AFTER THE BOLSHEVIK REVOLUTION IN ACCORDANCE WITH THE GERMAN SOURCES

Abstract

The colonial policy and economic expansion that started after the Industrial Revolution were among the reasons for the outbreak of the World War I. Being delayed in colonialism and newly established its political unity in Europe, Germany also targeted to expand in the oil regions as the critical areas for its existence. Germany has set Berlin, Budapest, Bucharest, Baghdad and Basra line as its target before World War I. With the collapse of the Imperial Russia because of the Bolshevik Revolution in 1917, Germany's plan to dominate the oil regions got a new chance to revive for the Baku oil. German plans for expansion were renewed as Berlin, Bucharest, Baku line, and after 1917, the Caucasian operations began. Despite being an ally of the Ottoman Empire in the war, a period of separation and conflict among two states has commenced in Caucasian politics. The Ottoman Empire immediately started to struggle against this policy by establishing the Caucasian Islamic Army. After the successful military operations of the Ottoman Army, the German army was compelled to withdraw.

This research covers Germany's Caucasian military operations started after the Soviet withdrawal from the war with the Brest-Litovsk Peace Treaty following the Bolshevik Revolution in Russia in 1917. The aim of the study, which employs German sources and examines their results, is to examine the Baku military operations of the German army in the World War I, their confrontation with the Caucasian Islamic Army in the Caucasus, the conflicts between the Caucasian Islamic Army and the German army in Baku, and finally the success of the Caucasian Islamic Army.

Keywords

World War I, German Army, Caucasus, Caucasian Islamic Army, Conflict

GİRİŞ

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri (Almanya, Avusturya- Macaristan, İtalya) yanında savaşın başlangıcından kısa bir süre sonra dâhil olmuştur. Çarlık Rusya İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa, Rusya) yanında savaşa girdiği için doğal olarak Osmanlı Devleti Rusya'nın savaşacağı ülkelerden biri olmuştur. Avrupa'da 18. Yüzyıldan beri devam eden "Doğu Sorunu" ve Osmanlı Devleti üzerinde sürdürülen parçalama ve paylaşma projelerinde Rus Çarı da yer almıştır. Doğal olarak savaş başlayınca İngiltere ve Fransa donanma kuvvetlerinin oluşturduğu armada Çanakkale Boğazı'nı geçerek Osmanlı Devleti'ni savaş dışına bırakma girişimi 18 Mart 1915'de Osmanlı kuvvetlerinin başarısı ile hüsrana uğramıştır. Bu defa Anzak, İngiliz, Fransız askerlerinden oluşan İtilaf Devletleri kara kuvvetleri Gelibolu yarımadasına çıkartma yapmışsa da Mustafa Kemal ve daha birçok Osmanlı komutanı ve askerinin başarısı ile başarılı olamamış ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bir türlü Rusya'ya yardımın ulaştırılamaması, savaşın getirdiği zorlukların ve daha önceki problemlerin giderek artması nedeniyle 1917 yılında Rusya'da Bolşevik İhtilali çıkmış ve Çarlık düzeni yıkılmıştır. Rusya'da Bolşevikler İttifak Devletleri ile irtibata geçerek 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Antlaşması gerçekleştirmiş ve I. Dünya Savaşı'ndan ayrılmıştır.¹

Rusya'nın Kafkaslardan çekilmesi ile birbiri içine girmiş halklar arasında içine düşülen yönetim boşluğu sebebiyle bir düzensizlik ve yönetim zafiyeti meydana gelir. Bu nedenle 1917 yılında Tiflis'te yerel Kafkasya Bolşevikleri Kongresi tertip edilmiştir. Burada yerel halkın nüfus çeşitliliği ve nüfus azlığı sebebiyle milliliği vurgulayarak istiklali mi veya federatif bir yapıyı mı tercih etmesi gerektiği konusu muallakta kalır. Kafkaslarda daha çok Menşeviklerin çoğunlukta olması nedeniyle Türklerden Caferof, Gürcülerden Chengeli ve Ermenilerden M. Babacanyan'dan oluşan bir heyet Rusya tarafından Kafkaslara görevlendirilir. Heyetin yerel halkların temsilcileri ile yaptığı istişareler sonucunda "Kafkaslar Ötesi Komiserliği" kurulur. Böylece yerel halk ilk olarak federatif bir yapıyı tercih etse de daha sonra Rusya'ya bağlılığı değil de federal bir cumhuriyeti hedeflemektedir. Yerel halkın istekleri çerçevesinde Rusya hükümeti Kafkas ileri gelenlerinden bir "Transkafkasya Komitesi" tertip edilir. Gürcüler daha sonra Boleviklerle ayrılığa düşerek Transkafkasya için Tiflis'te

¹ Kriegarchiv München, Verladeplan der Einschiffungsleitung Sevastopol "Major Müller, für die Zeit vom 11.– 25. September, Sevastopol", 9 September 1918, 7. Bayer. Kav.-Brig, Bund 2, Akt 6; Imanuel Geiss (Hg.), *Julikrise und Kriegsausbruch 1914*, Bd. 2, Hannover 1964, Nr. 698, s. 293; Irmgard Farah, *Die deutsche Pressepolitik und Propagandatätigkeit im osmanischen Reich von 1908-1918 unter besonderer Berücksichtigung des „Osmanischen Lloyd"*, Stuttgart 1993, s.258-265; Winfried Baumgart, *Deutsche Ostpolitik 1918, Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges*, Wien-München 1966, s. 174; Wallach, Jehuda Lothar, *Anatomie einer Militärhilfe. Die preußisch-deutschen Militärmissionen in der Türkei 1835-1919*, Düsseldorf 1976, s. 54-107; Jeffrey Verhey, *Der "Geist von 1914" und die Erfindung der Volksgemeinschaft*, Hamburg 2000, s. 30-45.

ayrı bir idarenin teşkil edilmesi için çalışmalara başlar. Bu çerçevede Kasım 1917 senesinde Türk, Gürcü ve Ermeniler kendi içlerinde bağımsız olan “Transkafkasya Komiserliği” oluşturulur. Buradaki Türk temsilciler hemen Osmanlı Devleti, Almanya, İngiltere ve Rusya ile, Ermeni temsilcileri Rusya ile siyasi müttefiklik irtibatlarına girer.²

Kafkaslarda meydana gelen bu boşlukta yerel halk temsilcilerin dış destek arayışları Almanya, Avusturya-Macaristan ve İngiltere de farkındadır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Berlin elçisi Larisch son zamanlarda Gürcülerde büyük bir kıpırdanma ve hazırlık olduğu ve kısa sürede burada bir isyan gerçekleşeceğini Viyana’ya iletir. Almanya’da bulunan Kafkas halkların temsilcileri de Kuzey Kafkasya, Gürcistan ve Dağıstan’ın içinde olacağı bir Federatif Cumhuriyet’in İttifak Devletleri tarafından tanınması ve bunun için teminat verilmesi talep ederler. Ayrıca temsilciler Türk ordusunun Kafkaslara taarruz edebileceğinden duyulan endişelerine karşılık kendilerinden teminat talep ederler.³

Matschabelli ve Georg Keresselidse gibi Gürcü temsilciler 5.12.1917 tarihinde Wesendonk’a ilettikleri mektuba 17.12.1917 tarihinde Alman Hükûmeti namına Freiher von dem Buscsche tarafından Kafkaslarda Rusya hudutları dâhilinde bağımsız bir devlet kurulur ve bu devlet resmi olarak Almanya ile irtibata geçerse, Alman Hükûmeti’nin bu devleti tanıyacağını cevabı Gürcü Komitesi’ne iletilir. Bu konu kısa süre sonra 11.01.1918 tarihinde Alman Genel Karargâhı bünyesinde yer alan Yabancı Ordular Şubesi’ne varan bir telgrafta Transkafkasya’da Gürcüler bağımsız bir Gürcistan amacıyla uğraştıkları ve bu amaç için Almanya’anın yardımını talep ettikleri yer alır. Buradan da anlaşılacağı üzere Kafkaslarda Gürcüler kendilerine müttefik arayışları için Almanya’yı seçerken Almanya da Bakü petroleri güzergâhında yer alan Gürcülerin kendileri için fayda sağlayacağı hedefindedir.⁴

I. OSMANLI ORDUSU’NUN KAFKASLAR’DA İLERİ HAREKÂTI

İttifak Devletleri ile Bolşevik Rusya arasında gerçekleştirilen Brest-Litovsk Antlaşması’nın Osmanlı Devleti’nin ilgilendiren maddeleri çerçevesinde Rus ordusu bölgeden geri çekilmiştir. Osmanlı Ordusu savaş öncesi sınırlarına ulaşabilmek amacıyla başlattığı başarılı ileri harekâtıyla Erzincan ve Erzurum geri alınmıştır. Bir taraftan Osmanlı Devleti diğer taraftan

² Nezavisimost Z. Avalov, *Grundlegend für die Geschichte Transkaukasiens, jener Jahre: Kazemzadeh Transcaucasia*, Paris 1924, s. 25-30; Hans W. Gatzke, “Zu den deutsch-russischen Beziehungen im Sommer 1918”, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 3, S. 91, (1955), s. 67-98; Zara Steiner, *Gescheiterte Lichter: Europäische internationale Geschichte, 1919-1933*, Oxford University Press, Oxford 2005, s. 94-102.

³ Georg von Rauch, *Geschichte der Sowjet Union*, Stuttgart 1969, s. 64-77; Roger Chickering, *Das Deutsche Reich und der Erste Weltkrieg*, München 2002, s. 42.

⁴ Leo Trotzki, *Mein Leben, Versuch einer Autobiographie*, S. Fischer, Berlin 1930, s. 307-315; Gatzke, *agm.*, s. 67-98.

Transkafkasya Hükûmeti temsilcileri bölgede barış ve huzuru sağlamanın yollarını ararlar. Bu sırada Osmanlı Devleti Sadrazamı Talat Paşa Türklerin ve Gürcülerin uzun süredir bir türlü mutabık kalamadıkları Batum vilayeti meselesi ile ilgili fikirlerini sarıh bir biçimde Bernsorf' a izah eder. Talat Paşa bu görüşme sırasında, Kafkaslardaki hudutların değişken bir biçimde olduğunun kabul edilmesinin, ilaveten kendisinin mutlak olarak Batum üzerinde ısrarcı olmadığını, daha çok Müslümanların bulunduğu yerlerin talep edildiğini belirtmiştir.⁵

Talat Paşa'nın görüşüne tam ters olarak Cemal paşa Alman Amirali von Rebeur Paschwitz ile 7.03.1918 tarihinde gerçekleştirdiği konuşmada, Batum'un Karadeniz'de Türk hâkimiyetinin sağlanması amacıyla Osmanlı Devleti için oldukça mühim olduğunu ifade ederek elzem olarak Batum limanına Türklerin sahip olması zaruretini dile getirmiştir. Ayrıca Cemal Paşa "Karadeniz Türk hâkimiyetine geçerse, Almanlar, Berlin-Bağdat hattı yanında İstanbul Batum-Bakü üzerinden İran'a ve Asya'nın iç kırsımlarına doğru yeni bir yola sahip olacaklardır. Bu yüzden Almanya, Osmanlı Devleti'ni güçlü bir devlet olarak görmeli, kuvvetli bir Türk donanmasının oluşmasını arzu etmeli ve bu husustaki gayretleri desteklemelidir" sözleriyle Almanya için de bu durumun fayda sağlayacağını söylemiştir.⁶

Kafkasya'daki Seyim –Mavera-yı Kafkas Cumhuriyeti Rusya'daki Bolşevik Hükümeti'ni ve onların gerçekleştirdiği Brest-Litovsk Barış Antlaşması maddelerini tanımadıklarını ifade eder. Bu hükümet Osmanlı Devleti'yle kendisi bir anlaşma yapmak amacıyla 14 Mart- 14 Nisan 1918 tarihleri arasında Trabzon Konferansı gerçekleştirir. Seyim Hükümeti konferansa 11 delegeyle iştirak eder. Osmanlı Hükümeti 6.04.1918 tarihli Seyim Hükümeti'nin derhal Rusya'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesi ve Brest-Litovk Antlaşması maddelerini tanımasını içeren notayı verir. Bu nota sonrasında Seyim Hükümeti Trabzon Konferansı'nda umduğunu bulamaz.⁷

Osmanlı Devleti 6.04.1918 tarihinde Kafkas Hükümeti temsilcilerine bir nota göndererek "hem Brest-Litovsk Antlaşması'nın tanınmasını hem de Osmanlı Devleti ile kesin görüşmelerde bulunabilmek için, Transkafkasya Cumhuriyeti'nin kendisini bağımsız bir devlet olarak, Rusya'dan ayırdığını açıkça ifade etmesini" ister. Bu süreçte Osmanlı ordusu gerçek-

⁵ Richard H. Kohn, *Die Russische Revolution in Augenzeugenberichte*, Berlin 1968, s. 340-345.

⁶ Wolfdieter Bihl, *Österreich-Ungarn und die Friedensschlüsse von Brest-Litovsk*, Wien-Köln-Graz, Von Bothmer, K. F. (1922), Mit Graf Mirbach in Moskau, Tübingen 1970, s. 13-16; Aleksander Fedorovich Kerenski, *Die Kerenski Memoiren*, Hamburg 1989, s. 439-455, Walter Grottian., *Lenins Anleitung zum Handeln Theorie und Praxis sowjetischer Aussenpolitik*, West Deutscher Verlag, Köln 1962.

⁷ Henri Barbusse ve diğer, *Der Kampf der Sowjet-Union um den Frieden, Eine Dokumentensammlung (1917-1929)*, Berlin 1929, s. 23-25; Gotthard Jaeschke, "Der Turanismus der Jungtürken-zur Osmanischen Aussenpolitik im Weltkrieg", *Die Welt des Islams*, Bd.23, Heft. 112, Leipzig 1941, s. 22-23.

leştirdiği ileri harekâtıyla Nisan ayı bitimine doğru üç sancak alanına sahip olur. Türk ordusunun ilerlemesini gören Seyim Hükümetince yetkilendirilen Çenkeli vasıtasıyla derhal 10.04.1918 tarihinde Brest-Livosk Antlaşma maddelerini kabul ettiklerini bildirmesine karşın üç gün sonra Osmanlı Devleti'ne savaş açarlar. Seyim Hükümeti kuvvetleri Osmanlı ordusu karşısında bir varlık gösteremeyince kendilerini bağımsız bir devlet olarak ilan eder. Transkafkasya Cumhuriyeti Hükümet Başkanı ve Dışişleri Bakanı Çenkeli'nin başkanlığında bir heyet Osmanlı Devleti ile barış gerçekleştirmek üzere Batum'a gider. Osmanlı Devleti ile Transkafkasya Cumhuriyeti Hükümeti temsilcileri arasındaki görüşmeler 2.05.1918 ile 4.06.1918 tarihleri arasında gerçekleşir.⁸

Osmanlı Devleti daha önce kaybettiği buradaki toprakları alarak Türklerin yaşadığı coğrafyanın önünün açılması, Kafkaslardaki Türk Müslüman nüfusa sahip olmak, Hazar Denizi ve Kafkaslara hâkim olmak öncelikli hedefti. Brest-Litovsk Antlaşması maddeleri gereği Ermenilerin Kars, Ardahan ve Batum'u boşaltmamaları nedeniyle Türk ordusu ileri harekâtına başlamış 5 Nisan'da Sarıkamış, 14 Nisan'da Batum, 15 Nisan'da Kars ve 15 Mayıs 1918 tarihinde Gümrü'nün alınması sonucunda 3 Haziran 1918 tarihinde Osmanlı Devleti ile Ermenistan arasında Batum Anlaşması gerçekleştirilmiştir.⁹

11 Mayıs- 4 Haziran 1918 tarihleri arasında Osmanlı Devleti ile Maverayı Kafkas Hükümeti arasında Batum'da gerçekleştirilen konferansta Brest Litovks Anlaşması gereği üç sancak toprakları Osmanlı Devleti'ne katılır. 4 Haziran 1918 tarihinde Gürcü yönetimiyle yapılan anlaşma ile Ahıska ve Ahılkelek toprakları Osmanlı Devleti'ne kazandırılır. Ermenistan yöneticileri ile yapılan görüşmelerle Sürmelü, Nahçıvan, Revan- Arpaçayı arasında ve Aras ırmağı solunda kalan Kamerli-Serdarabad Ovası ve Gümrü Osmanlı topraklarına katılır. Brest-Litovsk Anlaşması gereği üç sancakta bir referandum yapılacaktır. Bu çerçevede Kağızman, Kars, Oltu, Ardahan, Artvin, Batum'da Haziran ve Temmuz 1918'de gerçekleştirilen halk oylaması sonucu oyların çoğunluğunun Osmanlı Devleti lehine çıkmasıyla bu topraklar Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Bu üç sancağın temsilcilerini Osmanlı Padişahı 6. Mehmet Vahdettin 15.08.1918 tarihinde "Huzur" a kabul etmiş, Padişahın "Elviye-i Selase Ahalisine" başlıklı "Hatt-ı Hümayun"unu yayınlamıştır. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti 11.09.1918 tarihinde beş maddelik bir "Kararname" yayınlarak üç sancakta mülki idare düzenini tespit etmiştir.¹⁰

⁸ *Ostdeutsche Allgemeine Zeitung*, 12 Mart 1918; Günter Rosenfeld, *Sowjetrussland und Deutschland (1917-1922)*, Berlin 1960, s. 1-2.

⁹ Ronald Grigor, *Bakü Komünü, Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf*, Ekim, İstanbul 1990, s. 175-176; John Keegan, *Erster Weltkrieg-Europäische Tragödie*, Rowohlt-Kartonverlag, Reinbek 2001, s. 120.

¹⁰ Avalof, *age.*, s. 31-32; Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, çev. Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul 1988, s. 123-124.

I. Dünya Savaşı'nda ekonomisi iyice kötüye giden Rusya'da Bolşevik yönetimi ekonomisinin ayakta kalabilmesi için Hazar petrol bölgesine sahip olması gerektiğinin farkındadır. Bu nedenle Türklerin Kafkasya'da önünün açılması kendi çıkarları ile çelişir. Ayrıca Kafkaslara ve petrol bölgelerine Almanlar da açık bir şekilde ulaşmanın fırsatlarını kolladıkları bilinmektedir. Ruslar için Bakü petroleri elzemdir. Ülkede Bolşevik ihtilali sonrasındaki iç kargaşada akaryakıt ikmali, tedariki buna sahip olmak hayati bir mesele haline gelmiştir. Bu nedenle ülkede geçici hükümet kurulunca hem Kafkaslara hem de Bakü petrolerine sahip olabilmek amacıyla Sovyet liderler girişimlerde bulunarak bunun için önlemler alır. Rusya hemen kendi emelleri çerçevesinde Transkafkasya'da bir Bolşevik yönetimi gerçekleştirmek istemiş fakat başarılı olamamıştır. Bakü'de Bolşeviklerin sayıca fazla ve kuvvetli olmaları nedeniyle Ermenilerin de kendilerine desteğiyle 18 Mart 1918'de Ruslar Bakü'de yönetime sahip olur.¹¹

Batum Konferansı ile Osmanlı yönetimine bırakılan Ahıska ve Ahıl-kelek bölgeleri Gürcü idaresince boşaltılmaması nedeniyle Osmanlı Hükümeti Gürcistan Hükümeti'ne bir ultimatö vermiştir. Osmanlı Devleti'nin gücü ve kararlı tutumu karşısında zor durumda kalan Gürcü Hükümeti Tiflis'te bulunan Alman temsilcisinden yardım talep edere ülkedeki stratejik bölgelere Alman kuvvetleri yerleştirilmeye başlanır.¹²

Tarihte uzun süre Türklerin yönetiminde kalan Kafkas toprakları Rusya, Almanya ve İngiltere'nin kendi ülkeleri için yaşam alanları haline gelir. Osmanlı Devleti hem buradaki halkların haklarını korumak hem Türk ve Müslümanların can ve mallarını korumak için mücadele ederken hem de doğu bölgesinin güvenliğini sağlamaya çalışmıştır.¹³

II. ALMANYA'NIN KAFKASYA HAREKÂTI

Bolşevik İhtilali sonrasında Rus Hükümeti İttifak Devletleri ile gerçekleştirdiği Brest-Litovsk Anlaşması ile Kafkaslardan ordusunu geri çekmiştir. Yukarıda anlatıldığı üzere Rus ordusunun bıraktığı Kafkasya bölgesi birden bire Almanya'nın emellerini gerçekleştirebilecek bir koridor haline gelir. 18. Yüzyılda Almanya'dan bazı Almanlar Gürcü topraklarına yerleşmiş olduğundan Gürcülerle Almanlar arasında bir yakınlaşma olmuştur. Gürcüler Rus ordusundan kurtuldukları ve Osmanlı Yönetimini de kendileri için tehdit hissettiklerinden Rusya için bir güç olabilecek Al-

¹¹ Wolfdieter Bihl, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte, Teil II, Die Zeit der versuchten kaukasischen Staatlichkeit 1917-1918*, Böhlau Verlag, Wien 1992, s. 32-33.

¹² Baumgart, *Deutsche Ostpolitik 1918*, s. 198; Edward Hallett Carr, *Bolşevik Devrimi (1917-1923)*, çev. Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul 1989, s. 264-266.

¹³ Baumgart, *Deutsche Ostpolitik 1918*, s. 198; Edward Hallett Carr, *Bolşevik Devrimi (1917-1923)*, çev. Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul 1989, s. 264-266; Fischer, Fritz., "Deutsche Kriegsziele. Revolutionierung und Separatfrieden im Osten 1914-1918", in: *Historische Zeitschrift*, Bd. 188, 1959, s. 249-310.

man ordusunu tercih etmiştir. Bu çerçevede Gürcülerin talepleri ile Almanların emelleri birbiri ile örtüşmüş olduğundan her iki ülke arasında siyasi ve askeri işbirliği hemen oluşmuştur. Bu çerçevede Almanya hemen Gürcistan güzergâhından Bakü petrol bölgesi için bir askeri plan tertip etmeye başlar. Almanya için burası İngiltere'ye karşı rekabette Kafkasya doğu hattı güzergâhında bir zincir, daha ileriye doğru Afganistan ve Hindistan'a ulaşan her iki büyük deniz arasında bir köprü niteliğine haizdir. Almanya'nın Asya'ya doğru genişleme emeline ulaşmada bu stratejik bölgenin Almanlar tarafından kontrolü oldukça hayatidir. Almanya Kafkaslardaki emeline ulaşmak amacıyla hem Kırım'da hem de Karadeniz'de Alman donanma kuvvetlerinin nicel ve nitelik olarak gücünü artırır. Almanya bütün hazırlıklarını tamamlayıcı bir zaman zarfında Alman Ordu Komutanlığı'nın Kafkasya planı uygulamaya girecektir. Alman Genel Kurmay Başkanı Erich Ludendorff bu çerçevede 1918 yılı başlarında kendileri için Kafkasların stratejik önemini tekrar değerlendirir.¹⁴

Almanya'nın I. Dünya Savaşı'nda Ortadoğu petroleri için amacına ulaşamaması doğal olarak kendisine hem Bakü petroleri hem de Hindistan yolu için başka güzergâh aramaya başlar. Bakü petroleri hem Osmanlı hem de kendileri için bir hedef olarak görüldüğünden Almanya savaşta müttefiki olan Osmanlı Devleti ile Kafkasya siyasetinde farklı bir yol izlemeyi ve böylece Osmanlı Devleti'ni devre dışı bırakmayı hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda Almanya Rusya'daki Bolşevik İhtilali sürecinde Gürcistan'ı siyasi olarak desteklemeye başlar. Gürcistan'da oluşturulan Gürcü Milli Komitesi 26 Temmuz 1917 tarihinde Berlin'de giderek Almanya'dan bağımsızlıklarının tanınması, Gürcü ordusunun İttifak Devletleri yanına kabul edilmesini ister. Bu amaçla Gürcü komitesi 7 Ağustos 1917 tarihinde Stockholm'deki görüşmelerinde Almanya'dan askeri yardım alabilmek için diplomatik girişimler yer almıştır. İşte bu girişim sonrasında her iki ülke arasında varılan mutabakat çerçevesinde Almanya Gürcistan'a silah, cephane ve mali destek vermeye başlar.¹⁵

11 Mayıs-4 Haziran 1918 tarihleri arasında gerçekleşen Batum Konferansı sonrasındaki süreçte Osmanlı Devleti ile Azerbaycan temsilcileri arasında karşılıklı güvene dayanan daha sıcak ilişkiler oluşmuş ve bu çerçevede her iki ülke arasında bir antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmanın 4. Maddesi gereği Azerbaycan Hükümeti içeride güvenliğini korumak amacıyla Osmanlı Devleti'nden askeri yardım talep etme hakkına haizdir. Bu

¹⁴ Fritz Fischer, *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/1918*, 3. Auflage, Düsseldorf 1964, s. 738-757; George F. Kennan, *Russia Leaves the War (Soviet-American Relations 1917-1920)*, Vol. 1, Princeton 1956, s. 513- 520.

¹⁵ Gerhard Ritter, *Staatskunst und Kriegshandwerk, Die Tragödie der Staatskunst. Bethmann Hollweg als Kriegskanzler (1914-1917)*, München 1964, s. 364; Johannes Hürter, *Die Staatssekretäre des Auswärtigen Amtes im Ersten Weltkrieg*, in: *Wirkung, Wahrnehmung, Analyse*, Weyarn 1997, s. 216-251; Jürgen Wilke, *Deutsche Auslandspropaganda im Ersten Weltkrieg. Die Zentralstelle für Auslandsdienst*, in: Ders. (Hg.), *Pressepolitik und Propaganda. Historische Studien vom Vormärz bis zum Kalten Krieg*, Köln, Wien, Weimar 1997, S. 79-125.

antlaşma sonrasında Osmanlı Devleti Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan arasında barış antlaşması gerçekleştirilmiş ve devletlerarasındaki ihtilaflı meseleler çözülmüştür. Azerbaycan ile Osmanlı Devleti'nin yakınlaşmasına karşılık bu durumdan korunabilmek için Gürcü ve Ermeniler Almanya'ya yaklaşır. Almanya bu durumdan derhal yararlanmayı bilerek Gürcülerin hamiliğini üstlenir. Almanya için Kafkaslarda Batum ve Tiflis Bakü petrollerine giden stratejik öneme sahip yerlerdir, başkaca bir önemi haiz değildir. Bütün mesele Bakü petrolünün Türklerin kontrol ve hâkimiyetine girmesini önlemektir. Almanya böyle bir duruma asla razı olmayacaktır.¹⁶

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Bağdat'ta yer alan 6. Ordu'da vazife yapan Alman Tümgeneralı Gerold von Gleich savaş sonrasında 1928'de yazdığı bir makalede Almanya'nın Kafkaslardaki siyasetini şöyle ifade eder: "Batı Cephesinde durumun bütünüyle tam umut verici görünebilmesi için Haziran 1918'de Avusturya'nın durumunun ciddi olduğu, Türklerin Irak'ta durumunun çok ciddiydi. Filistin'de yenilginin görüldüğü, Bulgarların sendelediği bir zamanda biz de Türklerde Kafkaslarda müttefiklerden sadece birinin bu bölgeye ulaşabileceğini düşünüyorduk. Burada konuşlandırılmış askeri kuvvetin kayda değer olmadığı, belirlenen noktalarda yeterince güçlü olunmayacağı ilkesi ile uyumlu olmayan genişleme planları yaptığı bir zamanda belirli bir ilizyonluk manevrasına başvurulması her şeyden önce dikkate değer bir hamleydi."¹⁷

Bu çerçevede 28.05.1918 tarihinde Gürcistan'da Poti'de Almanya ile Gürcistan arasında ittifak antlaşması imzalanır. Antlaşma çerçevesinde Almanya Gürcü Hükümeti'ne askeri yardım yapacak, Almanya ise Gürcistan'daki yeraltı kaynakları üzerinde hak sahibi olarak Kafkasya'daki ekonomik gücü elinde bulunduracaktır. Bu antlaşma Batum'dan Azerbaycan petrollerine giden güzergâh için oldukça önemlidir. Gürcüler derhal Brest-Litovsk Antlaşması sınırlarını kabul eder ve böylece Almanya'nın desteğine ulaşır. Almanya resmi olarak Gürcistan'ı tanıyarak bu ülkeye diplomatik temsilci görevlendirir. Almanya Hazar petrolünün Karadeniz'e varmasında stratejik öneme sahip Transkafkasya demiryolu hattını kontrolüne alırken Gürcistan da ülkesindeki zengin manganez ve diğer

¹⁶ Hans Herzfeld, "Die deutsche Kriegszielpolitik im Ersten Weltkrieg", *Vierteljahrshfte für Zeitgeschichte* 12, (1964), s. 334; Conrad Haußmann, *Schlaglichter, Reichstagsbriefe und Aufzeichnungen*, Hsg. von Ulrich Zeller, Frankfurt/M. 1924, s.186.

¹⁷ Cari Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündnis im Weltkrieg*, Leipzig 1940, s. 193; Rudolf Nadolny, *Mein Beitrag, Erinnerungen eines Botschafters des Deutschen Reiches*, Herausgegeben von G. Wollstein, Köln 1985, s. 125.

madenlerin Almanya'ya ihracını sağlar. Almanya emelleri çerçevesinde derhal Tiflis'te bir Alman garnizonu oluşturur.¹⁸

Alman Orduları Yüksek Karargâh Komutanı General Erich Friedrich Wilhelm Ludendorff savaş sırasında Almanya'nın durumu ile ilgili olarak yeni petrol kaynaklarının temin edilmemesi halinde 1918 yılında İngiliz, Fransız ve Amerikan ordularına karşı planladıkları saldırı harekâtlarını gerçekleştiremeyeceklerini ifade eder. Almanya ile Bolşevik Rusya Hükümeti'nin barış anlaşması sonrasında yakınlaşması ile Rusya Bakü petrol-lerinin dörtte birini Almanya'ya vereceğine söz verir.¹⁹

İngiliz Tuğgeneral Sir Digby Inglis Shuttleworth Kafkasya'da 1919 yılında 39. Piyade Tugayı'nda görev yapmıştır. Shuttleworthi Bakü petrol-lerinin I Dünya Savaşı içerisinde Ruslar, İngilizler, Almanlar ve Türkler için çok önemli olduğundan bu bölge kendi aralarında bir çatışma alanı teşkil ettiğini ifade eder. Ayrıca 1918 senesinde imzalanmış olan Brest-Litovsk Antlaşması'na müteakip Kafkaslarda ortaya çıkan yeni ittifaklar çerçevesinde Almanya ile Gürcüler arasında politik bir yakınlaşma olduğunu söyler. Shuttleworth Alman Yüksek Komutanlığı savaş sahalarının donanma savaşlarını devam ettirebilmeleri için Kafkaslardaki petrolü kendileri için yaşam kaynağı olarak gördüklerini, savaş sonrasında bölgenin yeraltı madenleri ile petrol bölgelerine olan hâkimiyeti ellerine geçirme planları yapmış olduklarını ifade eder.²⁰

Almanya Kafkaslardaki askeri planları çerçevesinde Haziran 1918'de Gürcistan'a Tümgeneral Friedrich Freiherr von Kress Kressenstein komutasında bir askeri heyet gönderilir. Bu heyetin vazifesi Kafkaslardaki ikmal, ekonomik potansiyel ve enerji kaynaklarıyla yeraltı kaynaklarını belirlemektir. Bu gaye doğrultusunda bir ay içerisinde Almanya'dan Sivas-topol ve Poti üzerinden trenle Tiflis'e askeri birlikler nakledilir. Alman birliklerinin vazifesi Gürcistan ordusunu oluşturmak ve ordunun eğitimini sağlamaktır. Ludendorff'un talimatı doğrultusunda Kress'in misyonu Nisan ayının sonuna doğru netleşmeye başlar. Kress 10 Mayıs'ta Almanya'daki Anakarargahta yer alan Siyasi Şube Başkanı General Bartenwerffer'den görevi ile ilgili bilgiyi alır. Buna göre Generale Kafkaslarda düzen ve güvenliğin tekrardan oluşturulması, Türklerin Brest-Litovsk Antlaşması dışına çıkararak Kafkasları ele geçirmesinin önlenmesi, İttifak Devletleri ve Almanya'nın savaş devam ettirebilmesi için lüzum olan

¹⁸ Winfried Baumgart, "Das "Kaspi-Unternehmen" -Größenwahn Ludendorffs oder Routineplanung des deutschen Generalstabs? Erster Teil Ein kritischer Rückblick auf die deutsche militärische Intervention im Kaukasus am Ende des Ersten Weltkriegs, Bonn. Teil 1", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Bd. 18, 1970, s. 5-22.

¹⁹ Erich Ludendorff, *Urkunden der Obersten Heeresleitung über ihre Tätigkeit 1916-1918*, Berlin 1920, s. 172-173.

²⁰ Max von Oppenheim, *Die Nachrichtensaal-Organisation und die wirtschaftliche Propaganda in der Türkei, ihre Übernahme durch den Deutschen Überseedienst*, Berlin 1917, s. 45-50; Werner Caschel, "Max Freiherr von Oppenheim (1860-1946)", in: *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Bd. 101 (NF. Bd. 26), 1951, s. 3-8.

manganez ve bakır gibi Kafkasya'nın zengin yeraltı madenlerinin kullanılmasının sağlanması görevleri verilmiştir.²¹

Gürcistan'da görev yapan Alman Generali Lossow Mayıs ayının ikinci haftasında Alman Genel Kurmayından Almanya'dan iki tümen, bu olmazsa en azından iki tabur Alman kuvvetinin ivedilikle gönderilmesini istemesine rağmen bu kuvvetin zamanında ulaşmaması nedeniyle Lossow Türk ordusunun ileri hareketini engelleyebilmek için en acil şekilde kendi imkânlarıyla gönüllü Gürcülerden veya Alman savaş esirlerinden oluşan bir kuvvet oluşturmuştur. Oluşturulan bu kuvvetle bölgedeki tren istasyonlarının güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır.²²

Mayıs ayının sonuna değin Lossow'un isteği çerçevesinde 20 ile 50 kişilik kuvvetler şeklinde Alman subayları ve Alman karargâhları tarafından silahlı yüz Gürcü askeri Poti ve Suchun limanlarından ve Poti- Tiflis-Karaklis ana istasyonlarına nakilleri gerçekleştirilir. Lossow'un Poti'den Berlin'e dönüşü sonrasında Mayıs ayının sonuna doğru 1000 kadar savaş esiri daha sevk edilir. Bölgede bu esirler Üsteğmen Pfaffenberger tarafından demiryolu koruma taburu şeklinde kullanılır. Ludendorff da bu bölgeye gönderilecek olan eğitim taburunu hazırlayarak bu taburun bölgeye intikalleri için nakillerinin hızlandırılması için çaba harcar. Hazırlıkların tamamlanması ile 6 Haziran'da Corcovado vapuru ile tabur Poti'ye gönderilir. 8 Haziran'da Poti limanına ulaşan bu tabur buradan Tiflis'e nakledilir.²³

Kress yedek birlikler ve Haziran ayının ikinci yarısında Sivastopol'dan hareket eden 28. Hava Bölüğü, 301-304 Numaralı Hava Bölüklerinin bölgeye ulaşması ile muhafız alayından ibaret olan ihtiyat taburunu oldukça kuvvetlendirmiştir. Kress 11. Hava Bölüğünün takviyesi için ek-sik kalan personel ve komuta merkezinin kuvvetlendirilmesi için Berlin'den ek bütçe ister.²⁴

Bölgeye nakledilen Alman kuvvetlerini Kress yeniden organize eder. Alman askeri gücünü kuvvetlendirmek amacıyla emrindeki I. Bavyera ihtiyat Avcı Taburu'nu 1 Haziran'da Kafkasya Avcı Birliği ismi ile tekrar düzenler. Osmanlı Devleti üzerinde hissedilecek derecede önemli bir baskı etkisi oluşturabilmek amacıyla Almanya Haziran başında Filistin'de

²¹ Eva-Maria Auch, *Die Entstehung der unabhängigen Staaten Georgien, Armenien und Aserbaidschan*, Bernhard Chiari unter Mitarbeit von Magnus Pahl, Kaukasus, Wegweiser zur Geschichte Herausgegeben vom Militärgeschichtlichen Forschungsamt, Ferdinand Schöningh, München 2008, s. 85; Rathmann, Lothar, *Stossrichtung Nahost 1914-1918, Zur Expansionspolitik des deutschen Imperialismus im Ersten Weltkrieg*, Berlin 1963, s. 45-60.

²² Gerhard Ritter, *Staatskunst und Kriegshandwerk. Das Problem des "Militarismus" in Deutschland, Bd. 4: Die Herrschaft des deutschen Militarismus und die Katastrophe von 1918*, München 1968, s. 364; Georg Alexander von Müller, *Regierte der Kaiser? Kriegstagebücher, Aufzeichnungen und Briefe des Chefs des Marine-Kabinetts*, Hsg. von Walter Görnitz, Göttingen 1959, s. 361-368.

²³ Herzfeld, *agm.*, s. 334.

²⁴ Peter Graf Kielmansegg, *Deutschland und der Erste Weltkrieg*, Athenaion Bibliothek der Geschichte, Frankfurt am Main 1968, s. 619-622; Edward David Allen ve Paul Muratoff Paul, *Caucasian Battlefields: A History of The Wars on The Turco-Caucasian Border 1828-1921*, University Press, Cambridge 1953, s. 125-130.

görev yapan 11. İhtiyat Avcı Taburunu da Kafkaslardaki Alman kuvvetini takviye etmek amacıyla tedbiren İstanbul'da tutma emrini veri ve tabur İstanbul'a gelir. Kafkaslarda Rus ordusunun boşalttığı yerlerde tekrardan bölgenin halkından oluşan milli bir güç oluşturmak gerekmektedir. Ancak yerel halktan düzenli ordu oluşturulması sağlanamamıştır. Kress yerel halkın eğitimi ile oluşturulması gereken kuvveti sağlayamayınca kendisine verilen görev için Tiflis'e en azından bir Alman tümeni talep eder. Almanya ise içinde bulunduğu şartlardan dolayı ancak Haziran ve Temmuz'dan sonra Ağustos ayında iki ay geç olarak talep edilen birlikleri Kafkaslara gönderebilir.²⁵

Kress'in talep ettiği kuvvetlerin nakilleri 30 Temmuz'a kadar gerçekleşmez. Ancak 26 Temmuz'dan sonra belirli kıtalar sevk edilmek için yüklenmeye başlanır. 4. Kara Topçu İhtiyat Batarya Birliği, 65. Bölük, tanklar, makineli tüfek birlikleri ise yer olmadığından yüklenemez. Bunlar 19-20 Ağustos tarihlerinde Sivastopol'dan atlarla gönderilir. 26 Temmuz'da gönderilenler 1 Ağustos'ta Poti limanına ulaşır. Buraya ulaşan askeri kuvvet ve malzemeler buradan sonraki günlerde Tiflis, Kutais ve Gori'ye dağıtılır. Zaman içerisinde Kafkaslardaki Alman askeri kuvvetinin sayısı 20 Ağustos'ta 214 subay ve 5050 askere ulaşır. Bunlara ilaveten daha sonraki haftalarda iki tam donanımlı tugay daha Kırım'dan Poti'ye gönderilir.²⁶

Kress Tiflis'e gelir gelmez Ludendorff'un kendisine verdiği gizli görevin Kafkaslardan Hindistan'a kadarki operasyonlar olduğunu anlar. İşte Kress'in görevi bu operasyon şartlarını oluşturmaktır. Bu amaç doğrultusunda Kress'in çalışmaları ve başarısı ile ilk olarak Bakü'ye sahip olacak, daha sonra amaç doğrultusunda Kafkasya demiryolu ağı ile örülecektir.

III. KAFLASLARDA OSMANLI DEVLETİ İLE ALMANYA'NIN ÇATIŞMASI

Almanya Kafkaslarda Osmanlı Devleti'nin ilerlemesini ve istediği gibi hareket etmesini istememiştir. Bunun nedenleri arasında en önemlisi Bakü petrolünün hem Türkler hem de Almanlar tarafından kontrol edilmek istenmesidir Osmanlı Devleti ile Almanya I Dünya Savaşı'nda aynı tarafta yer almalarına rağmen savaşın sonuna doğru Kafkas siyasetinde ayrı düşmüşlerdir. Özellikle Bakü petrolünün kimin kontrolünde kalacağı konusunda aralarında anlaşmazlık olmuştur. İngiltere Bakü petrolle-

²⁵ Herzfeld, *agm.*, s. 334; Ulrich Gehrke, *Persien in der Deutschen Orientpolitik während des Ersten Weltkrieges*, C 1, Stuttgart 1960, s. 23.

²⁶ Karl Graf von Bothmer, *Mit Graf Mirbach in Moskau*, Tübingen 1922, s. 19.

rini asla İttifak Devletlerine bırakmayı düşünmez. Rusya ise kendi ihtiyaçları çerçevesinde diğer devletleri Bakü'den uzak tutarak şehri kendi kontrollerinde tutmayı planlamaktadır.²⁷

Almanya Kafkaslardaki emelleri çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin Transkafkasya'da bir egemenlik oluşturmasını engellemek için 1918 yılı baharında hemen Gürcülerle temas geçerek Gürcüleri Almanya yanına çekmeyi planlamıştır. Gürcistan'ın Almanya yanlısı yapılması eğer bu olmazsa Gürcülerin egemenliğinde bir Transkafkasya Federasyonu oluşturulması hedef olarak belirlenmiş ve minvalde çalışmalar başlatılmıştır. Haziran başında bölgede gerçekleştirilen Batum Konferansı'na Alman temsilciler de gözlemci olarak katılmıştır. Almanya mutlaka kendi aktörlüğünde Gürcüler vasıtasıyla Kafkasya'yı yönlendirmek, yönetmek ve buradan Bakü'ye ulaşmak istemiştir.²⁸

Ludendorff başlangıçta planları için hiçbir şekilde bir engel oluşturmaması için Osmanlı Devleti'ni bölgede istememiştir. Seeckt Ludendorff'un Kafkasların durumuyla ilgili kendisinden istediği bilgileri 10 Nisan 1918 tarihinde bildirir. Ludendorff Seeckt'in bilgileri çerçevesinde Nisan ayının ikinci haftasında Kafkasya ile daha yakından ilgilenmeye başlar. Ludendorff buradaki rezervleri görünce savaş bakanlığına yüksek verimlilikteki Kafkas manganez rezervlerinden hızlı bir şekilde faydalanma ve Almanya'nın demir çelik sanayi ihtiyacının karşılanması gibi konularda acil bir yazı gönderir. Ludendorff Batum'un Osmanlı Devleti'ne bırakılmamasını, burasının Karadeniz'in petrol musluğu olduğu ve Hıristiyan Gürcistan'a yardım edilmesi gerektiğini ifade eder. Eğer Gürcistan yalnız bırakılırsa Batum Bakü yolunun istenmeyerek Türk etkisine gireceğine değinir. O, Alman Yüksek Ordu Komutanlığı'na gönderdiği yazısında Asya merkezine Almanya'nın Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir şekilde gitmesinin Almanya için daha faydalı olacağına değinir. Batum Bakü güzergâhının Türklerin elinde olmuş olması savaştan sonra bu bölgenin İngilizlerin nüfuzunda kalabileceğinden endişelendiğini ifade etmektedir.²⁹

Ludendorff anılarında "Batıdaki ablukayı kırmak için doğuda başarılı olunduktan sonra ekonomik olarak güçleneceğimizi ve bunun sonucunda fiziksel ve zihinsel olarak güçleneceğimizi ümit ettim. Bu bölgenin insan gücünün savaşın sürdürülmesinde faydalı olacağını düşündüm. Bu kısmen asker konuşlandırılması sayesinde, kısmen de bu umut verici oldu.

²⁷ Albert Hopman, *Das Kriegstagebuch eines deutschen Seeoffiziers*, Berlin 1925, s. 306.

²⁸ Mühlmann, age., s. 206; Bernhard Chiari, *Kommunismus kaukasischer Prägung: Unabhängigkeit und sowjetische Herrschaft 1917 bis 1991*, Bernhard Chiari unter Mitarbeit von Magnus Pahl, Kaukasus, Wegweiser zur Geschichte Herausgegeben vom Militärgeschichtlichen Forschungsamt, Ferdinand Schöningh, München 2008, s. 67.

²⁹ Arthur Albert Arz, *Zur Geschichte des Großen Krieges 1914-1918*, Von Straußenburg, Wien 1924, s. 48; Richard von Kühlmann, *Erinnerungen*, Heidelberg 1948, s. 28; Hans Meier-Welcker, *Seeckt, Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen*, Frankfurt am Main 1967, s. 155-156.

Buradaki yedek birlikleri serbest bırakabilmek amacıyla ülke için bu işgücünün kullanılması gerekiyordu. Ben bunun için bütün doğu bölgesine ulaşmayı denedim ve doğunun alman halkından doğrudan doğruya acemi erlere sahip olmayı ümit ettim. Fakat bunun için biz acele etmedik.” diyerek Almanya’nın Kafkasya siyasetinin hedefini ve Bakü’ye varmada gecikerek yaptıkları hatayı belirtir.³⁰

Almanya’nın Osmanlı Devleti İstanbul büyükelçisi Wagenheim Kafkaslarda Osmanlı Devleti ve Rusya arasında bir birliğin sağlanması görüşünü durmadan İstanbul’da ifade etmiştir. Şayet Kafkaslarda büyük bir askeri güç ortaya konmak isteniyorsa, O başarı için ve Osmanlı ile bir ayrılığın oluşmaması için böyle yapılması gerektiğini söyler. Bernstorff’a göre Kafkasya’daki Almanya’nın ekonomik hedefinin daha çok Osmanlı ile beraber ulaşılabilir bir hedef olarak görmektedir. Almanya’nın Kafkalara ulaşabilmek için siyasi olarak hiçbir arayışa ihtiyacı olmadığını, Osmanlı Devleti’nin kendisi için yeterli olacağı düşünür.³¹

Seeckt bölgeyi iyice etüt ettikten sonra bölge ile ilgili görüşlerini detaylı bir açıklamayla 17 Nisan’da tekrar Ludendorff’a iletir. Ludendorff 20 Nisan tarihinde yaptığı açıklama ile Seeckt’in hedefinin Türklerin elindeki Tiflis Bakü demiryolu hattını Türkistan’a doğrudan doğruya ulaşabilmek amacıyla mümkün olduğu kadar kısa sürede ele geçirilmesiyle mümkün olabileceğini belirtmiştir. Seeckt raporunda Türklerin Kafkasya’yı ele geçirme çabalarını ve her şeyden evvel de Batum-Tiflis-Bakü hattının garanti altına alınması gerektiğini vurgular.³²

Almanya’nın İstanbul’daki askeri temsilcisi Tümgeneral von Lossow, Ludendorff üzerinde etki sahibi bir kişidir. Lossow Kafkasya sorununun yakın zamanda Almanya için daha da önemli olacağını Ludendorff’a bildirir. Kafkasya’da Türk ordusunun ileri hareketinin Mayıs ortalarından önce olamayacağını, bu nedenle ivedilikle Almanya’dan Eğitim komandolarının gönderilmesiyle bir Kafkas Ordusunun oluşturulabileceğini ifade eder. Lossow Kafkasya’nın zenginliklerinin kullanımı için Almanya’nın daha çok kendi elindeki yeterli kuvveti tercih etmesini ister. Lossow Kafkasların askeri idaresi için şu planı geliştirir: Almanya birlikleri Novorossijsk ve Tuapse’ye, oradan trenle Bakü’ye Kuzey Kafkasya Devleti’nin kurulabilmesi için gönderilmelidir. Onun görüşüne göre bir ya da iki Alman tümeni bu amaç için yeterli olacaktır. Kafkas ordusunun oluşturulmasına içinde bulunulan şartların elvermediğini belirtir. Kafkas milletlerinden halkın üzerinde iyi etki yapmış birkaç eski Rus subayı olursa yeni kurulacak ordu ve halk için bunun iyi olabileceği ve eski Rus

³⁰ Erich Ludendorff, *Kriegführung und Politik*, Berlin 1922, s. 25.

³¹ Graf Johann Heinrich Bernstorff, *Erinnerungen und Briefe*, Zürichs 1936, s. 74.

³² Baumgart, *Deutsche Ostpolitik 1918*, s. 184; Wolfdieter Bihl, “Beiträge zur Ukraine-Politik Österreich-Ungarns 1918”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Bd. 14, 1966, s. 51.

ordunun keşke bölgeden uzaklaşmamış olması durumun daha iyi olabileceği de ifade eder.³³

Kress, Güney Gürcistan'da Ahalkelek ve Achalcik bölgelerini elinde bulunduran Türklere karşı etkili bir saldırı yapmanın Alman Yüksek Ordu Komutanlığı emri ile olamayacağı, sadece burada oluşturulmuş olan yeterli, kuvvetli bir askeri güç sayesinde olabileceği kararına varır. Bu nedenle Kress Almanya'dan Haziran sonunda ve Temmuz başında görevini yerine getirebilmesi için kesinlikle Alman taburlarının kuvvetlendirilmesini ister. Kress'in misyonunun diğer görevleri içerisinde Kafkasların düzenlenmesi ve güvenliğinin sağlanmasının garanti altına alınması, Kafkas bölgelerinin Türk ordusu tarafından ele geçirilmesinin önlenmesi yer alır.³⁴

Transkafkasya Cumhuriyeti 26.05 1918'de tarihinde Tiflis'de yaptığı son toplantısında Seym'i fesih eder ve böylece kısa sürede Transkafkasya Cumhuriyeti sona ermiş olur. Transkafkasya Federasyonu Gürcü Menşevikler tarafından Azerilerin Transkafkasya Cumhuriyeti'nden çok Osmanlı Devleti'ne bağlılık göstermeleri nedeniyle sonlandırılmıştır. Aynı gün Gürcistan ve Ermenistan, 28 Mayıs'ta da Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Gürcistan'ın federasyondan çekilmesinde kendilerine bağımsız bir devlet kurmasında Almanların kendilerine vermiş olduğu vaatleri etkili olmuştur.³⁵

Enver Paşa I. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Almanların Bakü petrol bölgesi için planları olduğunu öğrenir öğrenmez harekete geçerek bu bölgenin Osmanlı Devleti'nin kontrolünde olmasını istemiştir. Enver Paşa bu bölgenin Rus ordusunun çekilmesi sonrasında kolayca alınmayacağını, burada Alman ordusu ile karşı karşıya geleceklerini bilmektedir. Bu nedenle derhal ivedilikle 1918 yılı Mart ayında Kafkas İslam Ordusu'nu kurarak başına Nuri Paşa'yı getirir. Bu ordunun tamamı Türk ve Müslümanlardan yaklaşık 14 ile 25 bin askerden oluşur, yani her cephede Almanlarla birlikte hareket edilirken bu orduda sadece Müslüman ve Türk askeri yer alır. Temmuz ayında Enver Paşa Bakü'nün alınması için Kafkas İslam Ordusu'na taarruz emrini verir. Osmanlı Devleti Almanların karşısında kendi Kafkas hedeflerini belirlerler. Aynı şekilde, Bolşevik ihtilali sonrası Transkafkasya'da kurulan Kafkas cumhuriyetlerinde özellikle Osmanlı tarafından himaye edilen Azerbaycan, Bakü'nün alınmasını ve oradaki petrolün garanti altına alınmasını yaşam kaynağı olarak görür.

Alman kuvvetlerinin amacı Gürcistan'ı Osmanlı ve Bolşeviklere karşı korumak olarak görünse de gerçekte Almanya için Bakü petrolüne gi-

³³ Avalov, *age.*, s. 81.

³⁴ Baumgart, *Deutsche Ostpolitik 1918*, s. 156.

³⁵ Baumgart, *Deutsche Ostpolitik 1918*, s. 160.

den yolu açmaktır. Bu amaçla Almanlar 3000 kişilik kuvvetle Bakü'yü Osmanlı kuvvetlerinden daha evvel ele geçirmeyi planlarlar. Osmanlı Devleti Kafkas İslam Ordusu'na Azerbaycan'daki Gence-Kazah ve Gürcistan-Ermenistan arasındaki ulaşımı sağlayan Tiflis-Karakilise (Vanadzor) istikametindeki demiryollarının bulunduğu bölgelerdeki tüm Alman birliklerin etkisiz hale getirilmesi talimatı da verilir.³⁶

Alman İmparatoru II. Wilhelm Kafkaslarda üç bağımsız Rus yadigân ülkeyi (Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan) kendine bağlayarak Hindistan'da İngilizlerin tehdidine karşı Orta Asya'ya bir köprü oluşturacaktır. Bu durum Almanya, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında yeni bir gerilim oluşturur. 27 Ağustos 1918 tarihinde Brest-Litovsk Antlaşması'na ek olarak Berlin'de imzalanan anlaşmaya göre Rusya Almanya'nın Gürcistan'ın bağımsızlığını tanımasına olumlu yaklaşır.³⁷

Ludendorff İtilaf Devletleri'nin kuvvetleri karşısında ordu ve donanma için gerekli olan petrolün Kafkaslardan "Belirleyici" olarak temin edilmesi gerektiğini işaret ettiğinde henüz daha Batı cephesinde Almanya'nın askeri bir yenilgi alacağı düşünülmemekteydi. Kafkas petrollerinin savaş ekonomisi ve genel olarak ekonomideki önemi sadece Almanya'nın değil, diğer ülkelerin de ilgisini çekmektedir. Bu ülkelerde dikkatlerini Bakü'ye yöneltirler. Özellikle Rusya için bu bir hayat meselesi olarak görünür. Troçki Bakü'nün işgalinin Bolşevikler için Moskova'dan daha önemli olduğunu söyler. Troçki Güneydoğu Rusya'nın Hazar Denizi'nden Moskova'ya kadar bütün akaryakıt ihtiyacını Kafkas mazotu ile karşılanabileceğini, Volga nehir taşımacılığının ve demiryollarının bunun için uygun olduğunu ifade eder. Ekim devrimi sonrasında Bolşevikler özellikle hızlı bir şekilde Bakü'ye bir kuvvet girişiminde bulunurlar. Kısa süre içerisinde Kafkaslar Bolşevik yönetiminin hâkimiyetine girmesi için çalışmalar başlatılır ve bunun için mücadele edilir.³⁸

Almanya'dan Kafkasya Heyeti'nin Gürcistan'a gelişiyle beraber General Kress derhal Tiflis ve Bakü arasında bir bağlantı kurmaya çalışır. Kendisine İstanbul'da kaldığı sırada Kont Schulenburg tarafından Yüzbaşı Egan Krieger'in ilk Alman birlikleriyle hızlı bir şekilde Bakü'ye varmak istediği bilgisi iletilmiştir. İlk olarak yapılan planda Bakü Türklerle veya Türkler olmadan alınmalıdır. Fakat zaman zaman Türk yetkililerle bu konuda ihtilafa düşülmüştür. Almanya'nın planlarının ana noktasını Bakü petroleri oluşturmaktadır. Von Egan-Krieger Bakü'ye 20 Hazi-

³⁶ Erich Ludendorff, *Meine Kriegserinnerungen 1914-1918*, Berlin 1919, s. 530.

³⁷ Henri Graf Kessler, *Tagebücher 1918-1937*, Hsg. von Wolfgang Pfeiffer-Belli, Frankfurt 1961, s. 28; Ernst Johann, *Reden des Kaisers. Ansprachen, Predigten und Trinksprüche Wilhelm II*, Deutsche Taschenbuch Verlag, München 1966, s.81.

³⁸ Klaus-Jürgen Bremm, *Propaganda im Ersten Weltkrieg*, Theiss-Verlag, Darmstadt 2013, s. 40-55.

ran'da bir keşif ziyareti yaparak oradaki Rusların durumu, petrolün işletilmesi, İngilizlerin durumu gibi bir çok konuda ayrıntılı bir inceleme yapar.³⁹

Gürcistan'a Alman askeri birliklerinin gelmeye başlaması ile Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki müttefiklik ilişkisi de zarar görmeye başlar. Haziran 1918'de Vehbi Paşa hemen bir Alman Gürcü ordusunu üzerine saldırı yapar ve onları yener. Bunun üzerine 10 Haziran 1918 tarihinde Berlin İstanbul'a gönderdiği bir nota ile tüm yardım ve Askerlerin çekilmesi tehdidinde bulununca Osmanlı Ordusu Gürcistan yapılan tüm askeri hücumları durdurur. 8 Haziran 1918 tarihinde General Erich Ludendorff tarafından Enver Paşa'ya gönderilen yazıda Osmanlı'nın Brest-Litovsk Antlaşması'na uymadığı ve bu sebepten dolayı Kafkasya'da iki müttefikin rekabet içine girdiği belirtilerek Osmanlı yönetimini suçlamaktadır. Bu anlaşmazlığın boyutu öyle ilerlemiştir ki, Gümrü'de bulunan Alman subayları demiryolu ile Erivan'daki Ermeni milis kuvvetlerine parçalara ayrılmış keşif uçağı dahi temin etmiştir.⁴⁰

Kars ile Ardahan illerine yaklaşık 200 km uzaklıktaki bugünkü Ermenistan'ın Tashir kenti, I. Dünya Savaşı'nda önemli bir yere sahiptir. Eski ismi Vorontsovka olan bu kentte 10 Haziran 1918'de Vehip Paşa'nın (Mehmet Vehip Kaçı) başında bulunduğu 9. Kafkas Tümeni'ne Tiflis'e harekât emri vermesi ile Türk ve Alman birlikleri karşı karşıya gelmiş, çatışma sonunda Osmanlı kuvvetleri galip gelerek Alman esirleri alınmıştır. Bunun üzerine kuzeye çekilen Alman kuvvetleri 12 Haziran 1918'de Tiflis'e yerleşmiştir. Vorontsovka'daki Türk Alman çatışması sonrası Almanya, Osmanlı ordusundaki tüm subaylarını geri çekme kararı alır ve bunun üzerine Osmanlı ordusu Tiflis'i elinde bulunduran Alman birliklerine karşı hazırladığı ileri harekâtı iptal etmek zorunda kalır.⁴¹

Enver Paşa Alman Orduları Yüksek İdaresi komutanı General Erich Ludendorff'a 10 Haziran 1918'de gönderdiği bir telgrafta, Alman ordusunun kendilerine haber vermeden Tiflis-Poti demiryoluna iki Alman taburu çıkardığını ve bu durumdan duyduğu rahatsızlığı dile getirirken aynı zamanda Vorontsovka'da meydana gelen hadiseyi Alman tarafına aktarmıştır. General Erich Ludendorff, 27 Haziran 1918 günü Enver Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta Osmanlı kuvvetlerinin Azerbaycan'daki varlığına göz yumulması durumunda Almanya'nın başta Gürcistan olmak üzere Kafkasya'daki ekonomik çıkarlarının tanınmasını, demiryolları ile Bakü'deki petrol sahalarının kendi kontrollerine verilmesini ve bu konuların müzakere yolu ile çözülmesini talep etmiştir.⁴²

³⁹ Ludendorff, *Meine Kriegserinnerungen 1914-1918*, s. 25.

⁴⁰ Mühlmann, *age.*, s. 206.

⁴¹ Hermann Lorey, *Der Krieg in den türkischen Gewässern, Band 1: Die Mittelmeerddivision, Berlin 1928= Der Krieg zur See 1914-1918*. Hrsg. vom Marine-Archiv, 1928, s. 120-129.

⁴² Baumgart, *Deutsche Ostpolitik 1918*, s. 174.

11 ve 12 Haziran tarihlerinde Alman taburları tekrar Tiflis'ten Tatar kuvvetlerine karşı Gürcü kuvvetlerinin oldukça zayıf oldukları güney Gürcistan'a gönderilir. Türk subayları ve düzenli Türk taburları tarafından desteklenen Tatar kuvvetleri Türklerle bir çatışmaya girmeden 14. günde geri çekilmeye zorlanır. Alman Yüksek Ordu Komutanlığı'ndan alınan bilgiye göre Enver Paşa Tiflis üzerine planlamış olduğu seferden vazgeçerek birlikleri Gürcü sınırına geri çekmiştir. Kress Güney Gürcistan'daki savaş ile ilgili olarak "Bizim Gürcistan'la olan dostluğumuz Alman kanı ile mühürlenmiştir." diye yazmıştır.⁴³

Kress 13 Temmuzda her şeye rağmen kendisinin varışına kadar bu iki taburun Tiflis'te beklemesi ve hiçbir surette Bakü'ye ilerlememesi emrini verir. Kress Rusya ile gereken anlaşmalar yapılmadan asla Bakü'ye askeri birliklerin girmemesi emrini daha Berlindeyken almıştır. Güney Gürcistan'da sıkı bir şekilde oluşturulan Tatar birliklerine karşı Gürcü kuvvetleri iki Alman taburla birlikte başarıyla savaşır. Kress hızla Osmanlı'nın karşısında etkili bir hücum ile Gürcistan'ın güneyinde birkaç ilçeyi ele geçirecek kuvvetli bir Alman askeri varlığına ulaşabilmişmiş olmayı ümit eder.⁴⁴

Kress Bakü Transferi için kendi askeri ilerleyişine Genel Merkez'den bir talimat ister. 26 Haziran'da Gürcü yönetimi ile yapılan konuşmada Bakü'nün uluslararası bir serbest şehre dönüştürüleceğini ortaya koyar. Bu plana göre petrol ürünleri bir uluslararası şirket tarafından elde edilecek, işletilecek ve üretimin dağılımı bütün tarafların kararlaştırdığı oranda olmalıdır. Bu Bakü'nün kaderi fikri ne tek taraflı Azerbaycanlılar, Tatarlar, Türkler, genel olarak Kafkas halkları, Ruslar ne de Almanların kararlaştırabileceği bir hadise olarak görünmemekte ve ancak ileriye dönük görünmektedir. Türkler tarafından Bakü'nün fethi, petrol ürünlerinin tahrip olması ve buraların Sovyetler tarafından işgal edilmesinden korkmaktadır.⁴⁵

Kress, haftalardan beri İstanbul'daki hazırlanan konferansta ortaya konan bu öneri ile ilgili hemen Berlin'e iletmiş olduğu kararı, Alman ve Türklerin arasındaki farklı düşünceler nedeniyle ortaya çıkan ihtilafın Rusya tarafından uzlaştırılması, diğer dört müttefikin ve Kafkasya yönetimlerinin uygun görececeklerini amaçlamıştır.⁴⁶

Böylece Bakü'ye Alman askerlerinin yürüyüşü için sözleşmede kararlaştırılan yolun önü artık açılmış olur. Ancak, öncelikle Türklerin daha

⁴³ Werner Hahlweg, *Der Diktatfrieden von Brest-Litowsk 1918 und die bolschewistische Weltrevolution*, Münster 1960, s. 20-25.

⁴⁴ Avalov, *age.*, s. 109; Kurt von Raumer, "Zwischen Brest-Litowsk und Compiègne. Die deutsche Ostpolitik vom Sommer 1918", *Baltische Lande*, Bd. 4, 1939, s. 1-3; Kurt Ziemke, *Die neue Türkei. Politische Entwicklung 1914-1929*, Stuttgart 1930, s. 314-331; Richard H. Ullman, *Anglo-Soviet Relations, 1917-1921, Band 1: Intervention and the War*, Princeton 1961, s. 14, 68.

⁴⁵ Baumgart, *Das "Kaspi-Unternehmen"*, s. 52-53.

⁴⁶ Jaeschke, *age.*, s. 22-23.

önce anlaşmış olunan çizginin arkasına çekilmiş olduğunun tespit edilmesi gereklidir. Ne Alman Donanma Komutanlığı ne de Alman Yüksek Ordu Komutanlığı tarafından Kress Alman birliklerinin Bakü'ye saldırması için istediği izin ile ilgili çeşitli sorularına bir cevap alamaz. Konaklama, yiyecek ve birliklerin ileri taşınması için hiç bir hazırlık yapılmamış olması ağır sürtüşmeleri ortaya çıkarır. Kress daha sonra Alman Yüksek Ordu Komutanlığı'ndan daha fazla birliğin, erzakın ve hayvan yeminin gönderilmesini ister. Poti'den Tiflis' her gün giden tren bazen mazot eksikliği veya Gürcü demiryollarının grevi nedeniyle 12 saatten 78 saate kadar sürebilir. Buna göre asker ve malzemenin cepheye nakli konusunda Almanya büyük zorluklar çeker.⁴⁷

Almanya her ihtimalde Bakü'ye askeri birliklerini gönderecektir. Tiflis'te Temmuz başında Nuri Paşa'nın birliği ile birlikte Bakü'ye harekete geçtiği söylentileri dolaşmaya başlar. Kress bunun üzerine Elizavetpol'a (Gence) Türk Karargâhı'na gider ve Nuri Paşa'ya Almanya'nın Rusya ile olan ilişkileri üzerine Bakü'ye hücum etmenin önemli sonuçları olacağını iletir ve ayrıca Enver Paşa'nın onayı olmadan bunun yapılamayacağını konuşmasında vurgular. Birkaç gün sonra Yarbay Feldmann Türk Karargâhından Tiflis'e gelir ve Enver Paşa'nın hücumu geçilemeyeceği emrini getirir.⁴⁸

Türk-Alman ilişkileri maalesef I. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru dramatik bir şekilde biter, aynen Kafkasya'daki olayların kendisi gibi. Seeckt 23 Ağustos'ta İstanbul'da Enver Paşa ile ciddi bir şekilde tartışır ve ertesi gün Sultan tarafından kabul edilir. Sovyet Hükümeti Almanlar yerine Bakü'de Türkler gibi İngilizleri de görürdünüz görüşünde olduğunu söyler. Burada Bakü konusu istenildiği gibi açıklığa kavuşamaz. Seeckt, İngilizleri Türklere göre daha severek Bakü'de görmek istedikleri düşüncesini Sovyet yönetiminin ana nokta haline getirdiğini ve Ioffe tarafından ortaya konan sözleşmeyi kabul ettiklerini söyler. Türkler tarafından şehrin işgali hiç şüphesiz petrol sahalarının tamamen yok olacağı demektir. Aksi halde, gizli katkı içerdiği hükümler ortaya konulmuştur. Ayrıca gizli anlaşmalarda yer alan kararlar alınır. 26 Ağustos'ta Bernstoff da Türk Dışişleri Bakanlığında buna benzer dile getirilen bir anıyı sunar. Bu durumu Sadrazam Talat Paşa, Seeckt ve Bernstorff'un bildirimlerini "sürpriz ve üzücü olarak değindi" şeklinde değerlendirir. Türk Hükümeti'nin Madde 13 (Gürcistan'ın Almanya tarafından tanınması) ve Madde 14 (Bakü'nün Türklerden uzak tutulması) doğrudan değinilen ek anlaşmadan resmi olarak bilgilendirilmesi ilk defa olur. Talat Paşa antlaşma fikrine aykırı olarak ortaya çıkan sorunları görüşmek üzere derhal Berlin'e bir ziyaret yapar.

⁴⁷ Hans Muggenthaler, Hügo Rittel von Pflügel, Martin Scheuring, *Das K. B. Reserve- Jäger-Bataillon Nr. 1 (K. B. Jäger-Regiment Nr. 15)*, Verlag Schick, München 1935, s. 414-415.

⁴⁸ Baumgart, *Deutsche Ostpolitik 1918*, s. 408.

Paşa burada değişiklik yapılan ek antlaşmanın kabul edilmemesini rica eder. Hintze bu ziyareti bir şantaj olarak görür, fakat Talat Paşa'yı öyle ya da böyle kabul etmek zorunda kalır.⁴⁹

Alman Anakarargâhı ve Berlin'de Ağustos ve Eylül ayları arasında devam eden görüşmelerde Kafkaslardaki devamlı değişen durumlar güncel olarak Alman Yüksek Ordu Komutanlığı ve İmparatorluğun fikirlerinin değişmesine neden olur. General Kress Tiflis'tedir. O, sadece Ağustos başında Türk birliklerinin Bakü önlerinde yenildiğini ve İngilizlerin Bakü'ye girdiğini öğrendiğinde Alman Yüksek Ordu Komutanlığı'ndan Alman askeri birliğinden yeni bir askeri saldırının hazırlığı için derhal takviye edilmesi gerektiği talebinde bulunur. O İngilizlerin Bakü'yü ele geçirmelerinin, Güneyde yeni bir direnme cephesinin oluşturulması ve açıkça Rusya'da bunun sorumluluğunun da Almanlara yüklenmesi tehlikesinin bilincindedir.⁵⁰

Almanya'nın Bakü politikasında bir değişikliğe gitmesi Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde iyi olacaktır. Kress, Almanya'nın Osmanlı Devleti'nden petrol ürünlerinin yönetimine ilişkin en kapsamlı tavizlerin elde edilebileceğine inanır. Türklerin desteklenmesi için Kress Türklerin Uçuş Bölüğü, Haberleşme Bölüğü, Topçu Birliği, Mayın temizleme alayı ve gerekli olursa saha obüs topçu bölüğü gibi Kafkasya'da bulunan Alman askeri gücünden yararlanmalarını önerir. Ağustos boyunca Berlin ile Kafkaslar arasında iletişim güçlükleri içerisinde yazışmalar devam eder.⁵¹

Halil ve Nuri paşalar kendi yönetimleri tarafından Almanya'nın talepleriyle ilgili bilgilendirilip bilgilendirilmedikleri sadece Türk anlaşmalarından tespit edilebilir. Paraquin 01.09.1918 tarihli haberin kendisine geç bildirildiğini mektubunda belirtmiştir. Kress'in 9 Eylül'deki mektubunda Bakü'nün zorla alınmasına karşı Savaş Komutanlığı Alman askerlerinin Komutanlığında Bakü'nün alınmasının emredildiğini yazar. Kress bir başka yazısında 27 Ağustos tarihli ek protokolde belirtildiği gibi Alman yönetiminin Türklerden birliklerini Kura'ya kadar geri çekmeleri talepleri yer alır. Üç haber de bu olaylar sayesinde atlanır. Kurye Elizavetpol'da Türkler tarafından iki gün geciktirilir.⁵²

Kress'in cevabı gecikir. Bu nedenle Osmanlı Devleti ve özellikle Sovyet Rusya ile yapılacak olan görüşmeler oldukça zaman alacaktır. Gizli teşkilat yöneticisi Nadolny büyükelçi Ioffe'ya aynı gün Bakü'ye bir Alman saldırısının ve aynı zamanda Türklerin sözleşmede yer alan çizgiye geri

⁴⁹ Erich Ludendorff, *Urkunden der Obersten Heeresleitung über ihre Tätigkeit 1916-1918*, Berlin 1920, s. 52; Ludolf Nadolny, *Mein Beitrag*, Wiesbaden 1955, s. 163.

⁵⁰ Lorey, age., s. 120-126; Bihl, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, s. 2-33.

⁵¹ Ritter, *Staatskunst und Kriegshandwerk*, Bd. 3., s. 364; Baumgart, *Das "Kaspi-Unternehmen"*, s. 73.

⁵² Karl Kautsky, *Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch*, Bd. 3/4, Berlin 1927, s. 70-75; Egmont Zechlin, "Friedensbestrebungen und Revolutionierungsversuche", In: *Aus Politik und Zeitgeschichte* (Beilage zu "Das Parlament") B 25/61, 21.06.1961, s. 353.

çekilmelerinin gerekliliğini bildirir. Ioffe'nın amacı da Bolşeviklerin Hazar Denizi'ne hâkim olmasını sağlamak, oradaki gelirlere sahip olmak, İngilizleri buradan uzaklaştırmak ve Bakü'ye hâkim olmaktır. Bunun için de Türklerin bu bölgeden geri çekilmeleri gerekir. Hatta mümkünse Bolşeviklerin bu bölgede tekrar hâkim güç olabilmesi amaçlanır.⁵³

Talat Paşa ile Hintze arasında 7 Eylülde Viyana istasyonunda gerçekleşen ilk görüşme tartışmalı geçer ve her ikisi de karşılıklı suçlamalarda bulunurlar. 23 Eylülde imzalanmış olan gizli anlaşmada belirlenen sonuçlara sadık kalınması aslında yeterlidir. Bu arka görünümde sadece İttifak Devletleri'nin Doğuda uzak ara giriştikleri planları, savaş durumlarının tamamen yanlış değerlendirilmesi, doğrudan doğruya kapılar kapanmadan ortaya konduğu bir sarsıntının kanıtıdır.⁵⁴

Gizli protokolde Türk hükümeti bir taraftan birliklerini Azerbaycan ve Ermenistan'dan hemen geri çekmeyi yükümlenirken diğer taraftan da amacını Kuzey Kafkasya'da ve Türkistan'da bağımsız devletlerin kurulmasını sağlamak ve bu devletlerle bir birlik kurmaya çabalamak olarak açıklamıştır.⁵⁵

Petrol sahalarının ve petrol endüstrisinin yönetimi yine Tiflis-Bakü demiryolu ve Bakü-Batum petrol hattını Almanya savaş süresince muhafaza edecek, Türkiye'ye de petrol gelirlerinden bir "adil pay" verilmesini sağlayacaktır. Bazı devam eden maddelerde yeni tamamlanan Alman-Rus ek anlaşmalarında düşündürücü şüphelerin yer aldığı gizli protokol Hintze'nin ne kadar zor ve aynı zamanda tehlikeli bir dış politika akrobat kahramanlığı gösterdiği, diğer taraftan da Kafkasya'nın ilgi alanlarına göre tekrardan bölündüğü cesurca düzenlemelerle kanıtlamaktadır. Ayrıca, ilişkide içeriğin önemi geçerliliğinin kısıtlılığına bağlı olan gizli protokol modern diplomasinin tarihi içinde muhakkak sadece az bir paralelliğe sahiptir.⁵⁶

Berlin'de Alman Ordu Karargâhı, Sovyet yönetiminin Bakü'den çekildiği 6 Eylül'deki ek anlaşmanın onay belgesinin değişimi sonrasında açık bir şekilde öğrenir. Sovyet birlikleri tarafından İngilizlerin oradan çıkarılması ve Almanya'nın dostça petrole ulaşmasının sağlanması gizli cümlelerde söz verilen vaat olarak görülür.⁵⁷

⁵³ Baumgart, *Deutsche Ostpolitik 1918*, s. 410-415; Felix Guze, *Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Muharebeler*, Askeri Matbaa, İstanbul 1932, s. 97-100.

⁵⁴ Fischer, *age.*, s. 738-757; Baumgart, *Das "Kaspi-Unternehmen"*, s. 75-77; Werner Zürrer, *Kaukasien 1918-1921: Der Kampf der Großmächte um die Landbrücke zwischen Schwarzem und Kaspischem Meer*, Droste Verlag, Düsseldorf 1978, s. 193-200.

⁵⁵ Günther Mai, *Das Ende des Kaiserreichs. Politik und Kriegsführung im Ersten Weltkrieg*, München 1997, s. 199-203; Joseph Pomiankowski, *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches, Erinnerungen an die Türkei aus der Zeit des Weltkrieges*, Zürich 1928, s. 75.

⁵⁶ Conrad Haussmann, *Schlaglichter. Reichstagsbriefe und Aufzeichnungen*. Hsg. von Ulrich Zeller, Frankfurt 1924, s. 186; Baumgart, *Das "Kaspi-Unternehmen"*, s. 54-56.

⁵⁷ Bihl, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, s. 73.

10 Eylül'de Alman Anakaragahta Ludendorff, Hintze ve Deniz Kurmay Başkanlığı arasında geçen konuşmalarla ilgili Kress'in Bakü'ye saldırı hazırlığı emrini verdiğine dair Ludendorff'un bilgi verdiği sadece iki kısa telgraf yer alır. Bu konuşmalarda ve deniz savaş araçlarının nakilleri ve Bakü'nün alınmasının ancak Ekim ortalarında olabileceği hesaplanır. Almanya'nın Ekim ortalarında Hazar Denizi'ne deniz kuvvetlerini sevk edebileceği düşünülür.⁵⁸

14-15 Eylülde Türk askerlerinin Bakü'yü ele geçirme haberi ancak 16 Eylül tarihinde Berlin'e ulaşır. Kress'in bilgilerine göre Türk ordusu 2 tam teşekküllü Tümen ve 10 000 düzensiz askerle Bakü seferindedir. Bakü'ye saldırı 4 Türk Tümeni ile gerçekleşir. Bu Nuri Paşa'nın organize ettiği "İslam Ordusu" ile olur. Eylül ayının ilk günlerinden itibaren paniklemiş oldukları tüm korku ve zorluklar 15 Eylülde Türk birliklerince Bakü'nün alınmasıyla boşa çıkar.⁵⁹

Bakü'yü saldırmak için yapılan hazırlık esaslı bir şekilde kendisinin stratejik önerilerinin çöktüğünü görmüştür. Paraquin böylece Yüksek Savaş Yönetimi'nin önerilerini karşılayabilmek amacıyla inanmış gibi davranır. Seeckt'in 1 Eylül tarihli bir telgrafında, postasına çok acil olarak geri dönme emri yer alır. Herhangi bir şekilde Türk askerleriyle Bakü'de bir saldırıya girilmemesi gerektiği, Alman Yüksek Savaş Yönetimi'nin yapmış olduğu anlaşmaya, önerilerine ve Nuri Paşa'ya verilen emire uyulması gerektiği yer alır.⁶⁰

General Kress 15 Ekim'de telgrafla Teğmen Wagner'ın Bakü'den talimatla Bakü tersanesinde kurulabilecek olan 1000 tonluk büyük denizaltı kompozisyonu geri gönderdiği haberini verir. Bu telgraf Berlin'e ulaştığında çoktan bütün Alman birliklerinin Kafkasya'dan geri çekilme emri verilmiştir. Böylece Almanların hazırlandıkları "Hazar Petrol İşletmeleri Şirketi" gerçekleşemez.⁶¹

Türk Hükümeti, 5 Ekimde Brest-Litovsk Antlaşması hükümlerine ve sınırlarına bağlı kalacağı sözü gereği Berlin'de imzalanan Türk- Rus gizli protokolü çerçevesi içinde Osmanlı üzerine yoğunlaşan Alman ve Rus baskısı nedeniyle Kafkaslardaki aldıkları bölgelerinden geri çekilmeyi kabul eder. İlgili düzenlemeler ancak İstanbul'daki yönetim değişikliği sonrasında Ekim ortalarında gerçekleşir. Seeckt 15 Ekim'de Doğu Ordularına Azerbaycan ve Ermenistan'da hiçbir Türk birliğinin bırakılmamasına yönelik emrini verir. 20 Ekim'de Doğu Orduları Kurmay Grubu'nun feshi

⁵⁸ Karl Heinz Janssen, *Macht und Verblendung. Kriegszielpolitik der deutschen Bundesstaaten 1914-1918*, Göttingen 1963, s. 197, 201; Ulrich Cartarius, *Deutschland im Ersten Weltkrieg. Texte und Dokumente 1914-1918*, München 1982, s. 181-182.

⁵⁹ Karl von Hertling, *Ein Jahr in der Reichskanzlei. Erinnerungen an die Kanzlerschaft meines Vaters*, Freiburg 1919, s. 27; Kress von Kressenstein, *Meine Mission im Kaukasus*, Verlag Samschoblo, Tiflis 2001, s. 45.

⁶⁰ Mühlmann, age., s. 190-213; Friedrich von Rabenau, *Seeckt. Aus seinem Leben, 1918-1936*, Leipzig 1941, s.70-80.

⁶¹ Baumgart, *Deutsche Ostpolitik 1918*, s. 174-208.

emri verilir. Kafkasya'da sadece sınırların güvencesi görevi ile 9. Ordu kalmıştır. Alman Yüksek Komutanlığı 23 Ekim'de Kress'in Misyonunu koruyacak bir koruma birliği dışında Kafkasya'dan bütün askerlerini geri çekmeye karar verdi. Genel Seeckt kendisi bu haftalarda aylar boyunca tasarladığı saldırı planlarının hala daha içten inanmaktadır.⁶²

Türk ordusunun ilerleyişi Türkiye ve Almanya arasındaki gerginliği devam ettirerek kuvvetlendirir. Ayrıca Alman Yüksek Komutanlığı ve Donanması da Bakü'nden petrol tedarikini Almanya için yaşam kaynağı meselesi olarak görür. Daha sonra Ağustos'un ortasında İngiliz birlikleri Bakü'yü işgal eder ve işgal sınırını hızla genişletir. Almanya ve yeni Rus Hükümeti Osmanlı Devleti'nin katılımı olmadan, Almanya kendilerine verilen ekonomik vaatlere karşı, Bolşeviklerin Bakü üzerindeki yönetim hâkimiyetini kabul etmelerini ve Türk ordusunun karşı hücumlarını durdurmayı ve şehri korumayı yükümlendikleri Brest-Litovsk Barış Anlaşması'nı tamamlayıcı yeni bir anlaşma yapmaya karar verirler. Ancak, Türkler kendi müttefikleri tarafından ihanete uğradıklarını ve müttefiklerinin anlaşmama bağlı kalmadıklarını hisseder. Bu arada zamanla neredeyse 19 000 askeri kuvvetten oluşan Almanların kıta birliği Kafkaslarda aynı şekilde Bakü'ye hücum emri için tutulmaktadır.⁶³

Türk ordusu Almanların önünü kesmiş ve Eylül ayının ortalarında şiddetli çatışmalardan sonra kenti fethetmiştir. Bakü üzerine saldırı yapan Alman ve Türk birlikleri saldırılarının dağınık ateş hattı içerisinde kent alınmıştır. Bu olaylara rağmen, Türk-Alman ittifakının parçalanması engellenmiştir. Her iki müttefik kesin başarıyı riske atmak istememiştir. Savaşın genel gidişatı içerisinde Almanya'nın Batı cephesinin çöktüğü, Balkanlardan da birliklerin geri çekilmeye başladığı haberi alınır. Kafkas ilerleyişine ara verilmesini Balkan Cephesinin çökmesi zorladı. Ekim sonunda bütün Alman birlikleri Kress'in misyonu dahil ihtiyat birliklerine kadar Kafkaslardan geri çekilirler.⁶⁴

SONUÇ

I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında mecburiyetler ve o günkü Osmanlı Hükümeti'nin Almanların savaştan mutlak galip geleceği düşüncesi, devletin kaybettiği toprakların bir kısmını tekrar kazanması, kaybetme psikolojisinden kurtulup ülkesi içine birliği sağlayabilmesi gibi amaçlarla girilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti Çanakkale cephesinde destansı bir galibi-

⁶² Georg Alexander von Müller, *Regierte der Kaiser? Kriegstagebücher, Aufzeichnungen und Briefe des Chefs des Marine-Kabinetts*, Hsg. von Walter Görnitz, Göttingen 1959, s. 48-55; Baumgart, *Das "Kaspi-Unternehmen"*, s. 59-60.

⁶³ Kielmansegg, *age.*, s. 619-622; Siegfried August Kaehler, "Zur Beurteilung Ludendorffs im Sommer 1918", *Studien zur deutschen Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*, Göttingen 1961, s. 241-245.

⁶⁴ Baumgart, *Das "Kaspi-Unternehmen"*, s. 78.

yet alarak savaşın kaderini değiştirmişse de savaşın sonunda İttifak Devletleri ile beraber mağlup olarak savaşı bitirmiştir. Bu savaşa müttefik olan giren devletler savaş sırasında saf değiştirmiş, sonradan savaşa girenler olmuş ve her yönü ile dünyada ilk defa yaşanan büyük bir savaş olmuştur.

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda Almanya ile müttefik olmasına rağmen Bolşevik İhtilali sonrasında Rusya'nın savaştan çekilmesiyle her iki ülkenin Kafkas politikası birbirinden ayrılmıştır. Almanya Bakü petrollerine ulaşabilmek için Gürcistan üzerinden planlar geliştirmiş ve Alman ordu kuvvetlerini Ukrayna üzerinden Gürcistan limanlarına ve oradan da Bakü'ye sevk etmiştir.

Osmanlı Devleti tüm cephelerde Alman ordusu ile işbirliği içindeyken Kafkasya'da sadece Türk ve Müslüman askerlerden oluşan Enver Paşa'nın emriyle Kafkas İslam Ordusu oluşturulmuştur. Böylece bu ordu ile Kafkaslarda Türk ve Müslüman halka sahip olunabileceği, Azerbaycan'ın ve bölgenin Alman, İngiliz ve Rus kuvvetlerinden boşaltılabileceği ve böylece de Bakü petrol bölgesine hâkim olunabileceği planlanmıştır.

Bağımsızlık sürecinde Almanya ile yakınlaşan ve anlaşma imzalayan Gürcistan ile Almanya arasında önemli bir ittifak oluşur. Gürcistan'a Alman kuvvetlerinin gelmeye başlaması ile Kafkaslarda Türk askeri ile Alman askerleri karşı karşıya gelmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti ile Almanya arasında Kafkaslarda siyasi ve askeri olarak bir çatışma oluşturmuştur.

Türk ordusu bir taraftan Ermeni mezalimlerine son verirken diğer taraftan Türk ve Müslümanların oldukları bölgeleri Osmanlı Devleti'nin sınırları içine katmak için büyük mücadele etmiştir. Bakü petrolü bölgesinde Ruslar, Almanlar, İngilizler ile Türk ordusu büyük bir mücadeleye girmesine rağmen 15 Eylül tarihinde Bakü'yü alabilmiştir. Ne var ki I. Dünya Savaşı'nın sonlarına denk gelen bu zamanlarda Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi, Alman ordu birliklerinin geri çekilmeye başlaması sonrasında Osmanlı Devleti'nin savaşı bitirmesi sonrasında bu bölgeler önce İngilizlerin daha sonra da Rusların işgali altına girmiştir. Osmanlı Devleti beraber savaştığı müttefiki ile Kafkasya'da karşı karşıya gelmiş olması savaşın müttefiki olmadığı çıkarı olduğu ve çıkarların müttefiklikleri veya düşmanlıkları oluşturduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Sonuç olarak Kafkas İslam Ordusu I. Dünya Savaşı'nda Kafkaslarda önemli zaferler kazanmış, bölgede Türk askerlerini bekleyen Türk ve Müslümanlar için büyük bir ümit, bekleyiş, himaye ve zafer olmuştur.

KAYNAKLAR

- ALLEN W. Edward David ve MURATOFF Paul, *Caucasian Battlefields: A History of The Wars on The Turco-Caucasian Border 1828-1921*, University Press, Cambridge 1953.
- ARZ, Arthur Albert, *Zur Geschichte des Großen Krieges 1914-1918*, Von Straußenburg, Wien 1924.
- AUCH, Eva-Maria, *Die Entstehung der unabhängigen Staaten Georgien, Armenien und Aserbajdschan*, Bernhard Chiari unter Mitarbeit von Magnus Pahl, Kaukasus, Wegweiser zur Geschichte Herausgegeben vom Militärgeschichtlichen Forschungsamt, Ferdinand Schöningh. München 2008.
- AVALOV, Zurab Nezisimost, *Grundlegend für die Geschichte Transkaukasiens, jener Jahre: Kazemzadeh Transcaucasia*, Paris 1924.
- BARBUSSE, Henri ve diğr, *Der Kampf der Sowjet-Union um den Frieden, Eine Dokumentensammlung (1917-1929)*, Berlin 1929.
- BAUMGART, Winfried, "Das "Kaspi-Unternehmen"-Größenwahn Ludendorffs oder Routineplanung des deutschen Generalstabs? Erster Teil Ein kritischer Rückblick auf die deutsche militärische Intervention im Kaukasus am Ende des Ersten Weltkriegs, Bonn, Teil 1.", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Bd. 18, 1970.
- _____, *Deutsche Ostpolitik 1918, Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges*, Wien-München 1966.
- BERNSTORFF, Graf Johann Heinrich, *Erinnerungen und Briefe*, Zürich 1936.
- BIHL, Wolfdieter, "Beiträge zur Ukraine-Politik Österreich-Ungarns 1918", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Bd. 14, 1966.
- _____, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte, Teil II. Die Zeit der versuchten kaukasischen Staatlichkeit 1917-1918*, Böhlau Verlag, Wien 1992.
- _____, *Österreich-Ungarn und die Friedensschlüsse von Brest-Litowsk*. Wien Köln-Graz 1970.
- BREMM, Klaus- Jürgen, *Propaganda im Ersten Weltkrieg*, Theiss-Verlag. Darmstadt 2013.
- CARR, Edward Hallett, *Bolşevik Devrimi (1917,1923)*, çev. Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul 1989.
- CARTARIUS, Ulrich, *Deutschland im Ersten Weltkrieg. Texte und Dokumente 1914 1918*, München 1982.
- CASKEL Werner, "Max Freiherr von Oppenheim (1860-1946)", in: *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Bd. 101 (NF. Bd. 26), 1951.

- CHIARI, Bernhard, *Kommunismus kaukasischer Prägung: Unabhängigkeit und sowjetische Herrschaft 1917 bis 1991*, Bernhard Chiari unter Mitarbeit von Magnus Pahl. Kaukasus. Wegweiser zur Geschichte Herausgegeben vom Militärgeschichtlichen Forschungsamt. Ferdinand Schöningh. München 2008.
- CHICKERING, Roger, *Das Deutsche Reich und der Erste Weltkrieg*, München 2002.
- FARAH, Irmgard, *Die deutsche Pressepolitik und Propagandatätigkeit im osmanischen Reich von 1908-1918 unter besonderer Berücksichtigung des „Osmanischen Lloyd“*, Stuttgart 1993.
- FISCHER, Fritz, *Griff nach der Weltmacht, Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/1918*, 3. Auflage, Düsseldorf 1964.
- _____, „Deutsche Kriegsziele. Revolutionierung und Separatfrieden im Osten 1914-1918“, in: *Historische Zeitschrift*, Bd. 188, 1959, s. 249-310.
- GATZKE, Hans W., „Zu den deutsch-russischen Beziehungen im Sommer 1918“, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Bd. 3, Stuttgart 1955.
- GEHRKE, Ulrich, *Persien in der Deutschen Orientpolitik während des Ersten Weltkrieges*, Bd. 1, Stuttgart 1960.
- GEISS, Imanuel, *Julikrise und Kriegsausbruch 1914*, Bd. 2, Hannover 1964.
- GRIGOR, Ronald, *Bakü Komünü, Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf*, İstanbul 1990.
- GROTTIAN, Walter, *Lenins Anleitung zum Handeln Theorie und Praxis sowjetischer Aussenpolitik*, West Deutscher Verlag, Köln 1962.
- GUZE Felix, *Büyük Harpte Kafkas Cephesindeki Muharebeler*, Askeri Matbaa, İstanbul 1932.
- HAHLWEG, Werner, *Der Diktatfrieden von Brest-Litowsk 1918 und die bolschewistische Weltrevolution*, Münster 1960.
- HAUSSMANN, Conrad, *Schlaglichter. Reichstagsbriefe und Aufzeichnungen*, Hsg. von Ulrich Zeller, Frankfurt/M 1924.
- HERZFELD, Hans, „Die deutsche Kriegszielpolitik im Ersten Weltkrieg“, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Bd. 12. München 1964.
- HOPMAN, Albert, *Das Kriegstagebuch eines deutschen Seeoffiziers*, Berlin 1925.
- HURTER, Johannes, „Die Staatssekretäre des Auswärtigen Amtes im Ersten Weltkrieg“, in: *Wirkung, Wahrnehmung, Analyse*, Weyarn 1997, s. 216-251.

- JAESCHKE, Gotthard, "Der Turanismus der Jungtürken-zur Osmanischen Aussenpolitik im Weltkriege", *Die Welt des Islams*, Bd.23. Heft 112, Leipzig 1941.
- JANSSEN, Karl Heinz, *Macht und Verblendung. Kriegszielpolitik der deutschen Bundesstaaten 1914-1918*, Göttingen 1963.
- JOHANN, Ernst, *Reden des Kaisers, Ansprachen, Predigten und Trinksprüche Wilhelm II.*, Deutsche Taschenbuch Verlag, München 1966.
- KAEHLER, S Siegfried August, "Zur Beurteilung Ludendorffs im Sommer 1918", *Studien zur deutschen Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*, Göttingen 1961.
- KAUTSKY, Karl, *Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch*, Bd.. 3/4, Berlin 1927.
- KEEGAN, John, *Erster Weltkrieg-Europäische Tragödie*, Rowohlt-Kartonverlag, Reinbek 2001,
- KENNAN, George F., *Russia Leaves the War (Soviet-American Relations 1917-1920)*, Vol. 1, Princeton 1956.
- KERENSKI, Aleksandr Fedorovich, *Die Kerenski Memoiren*, Hamburg 1989.
- KESSLER, Henri Graf, *Tagebücher 1918-1937*, Hsg. von Wolfgang Pfeiffer-Belli, Frankfurt/M 1961.
- KIELMANSEGG, Peter Graf, *Deutschland und der Erste Weltkrieg*, Athenaeion Bibliothek der Geschichte, Frankfurt/M 1968.
- KOHN, Richard H., *Die Russische Revolution in Augenzeugenberichte*, Berlin 1968.
- KRIEGARCHIV MUNCHEN, *Verladeplan der Einschiffungsleitung Sevastopol "Major Müller, für die Zeit vom 11. – 25, September, Sevastopol". 9 September 1918, 7. Bayer. Kav.-Brig, Bund 2, Akt 6, 1918.*
- LOREY, Hermann, *Der Krieg in den türkischen Gewässern*, Band 1, Die Mittelmeerdivision, Der Krieg zur See 1914-1918. Hrsg. vom Marine-Archiv, Berlin 1928.
- LUDENDORFF, Erich, *Kriegführung und Politik*. Berlin 1922.
 _____, *Meine Kriegserinnerungen 1914-1918*, Berlin 1919.
 _____, *Urkunden der Obersten Heeresleitung über ihre Tätigkeit 1916-1918*, Berlin 1920.
- MAI, Günther, *Das Ende des Kaiserreichs, Politik und Kriegsführung im Ersten Weltkrieg*, München 1997.

- MUGGENTHALER, Hans-VON PFLUGEL, Hügo Rittel- SCHEURING, Martin, *Das K. B. Reserve-Jäger-Bataillon Nr. 1 (K. B. Jäger-Regiment Nr. 15)*, München Verlag Schick, München 1935.
- MUHLMANN, Cari, *Das deutsch-türkische Waffenbündnis im Weltkriege*, Leipzig 1940.
- NADOLNY, Rudolf, *Mein Beitrag*. Wiesbaden 1955.
- _____, *Mein Beitrag, Erinnerungen eines Botschafters des Deutschen Reiches*, Herausgegeben von G. Wollstein, Köln 1985.
- OSTDEUTSCHE ALLGEMEINE ZEITUNG, 12 Mart 1918.
- POMIANKOWSKI, Joseph, *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches, Erinnerungen an die Türkei aus der Zeit des Weltkrieges*, Zürich 1928.
- RATHMANN, Lothar, *Stossrichtung Nahost 1914-1918, Zur Expansionspolitik des deutschen Imperialismus im Ersten Weltkrieg*, Berlin 1963.
- RITTER, Gerhard, *Staatskunst und Kriegshandwerk. Bd. 3, Die Tragödie der Staatskunst, Bethmann Hollweg als Kriegskanzler (1914-1917)*, München 1964.
- _____, *Staatskunst und Kriegshandwerk. Das Problem des "Militarismus" in Deutschland, Band 4, Die Herrschaft des deutschen Militarismus und die Katastrophe von 1918*, München 1968.
- ROSENFELD, Günter, *Sowjetrussland und Deutschland (1917-1922)*, Berlin 1960.
- STEINER, Zara Z., *Gescheiterte Lichter: Europäische internationale Geschichte, 1919-1933*, Oxford University Press, Oxford 2005.
- SWIETOCHOWSKI, Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, çev. Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul 1988.
- TROTZKI, Leo, *Mein Leben, Versuch einer Autobiographie*, S. Fischer, Berlin 1930.
- TRUMPENER, Ulrich, *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918*, Princeton 1968.
- ULLMAN, Richard H., "Anglo-Soviet Relations, 1917-1921", Bd. 1. *Intervention and the War*, Princeton 1961.
- VERHEY, Jeffrey, *Der „Geist von 1914“ und die Erfindung der Volksgemeinschaft*, Hamburg 2000.
- VON Bothmer, Karl Graf, *Mit Graf Mirbach in Moskau*, Tübingen 1922.
- VON HERTLING, Karl, *Ein Jahr in der Reichskanzlei. Erinnerungen an die Kanzlerschaft meines Vaters*, Freiburg 1919.

- VON KRESSENSTEIN, Kress, *Meine Mission im Kaukasus*, Samschoblo Verlag, Tiflis 2001.
- VON KUHLMANN, Richard, *Erinnerungen*, Heidelberg 1948.
- VON MULLER, Georg Alexander, *Regierte der Kaiser? Kriegstagebücher, Aufzeichnungen und Briefe des Chefs des Marine-Kabinetts*, Hsg. von Walter Görnitz, Göttingen 1959.
- VON OPPENHEIM, Max, *Die Nachrichtensaal-Organisation und die wirtschaftliche Propaganda in der Türkei, ihre Übernahme durch den Deutschen Überseedienst*, Berlin 1917.
- VON RABENAU, Friedrich, *Seeckt, Aus seinem Leben. 1918-1936*, Leipzig 1941.
- VON RAUCH, Georg, *Geschichte der Sowjet Union*, Stuttgart 1969.
- VON RAUMER, Kurt, "Zwischen Brest-Litowsk und Compiègne, Die deutsche Ostpolitik vom Sommer 1918", *Baltische Lande*, Bd. 4, 1939.
- WALLACH, Jehuda Lothar, *Anatomie einer Militärhilfe. Die preußisch-deutschen Militärmissionen in der Türkei 1835-1919*, Düsseldorf 1976.
- WELCKER, Hans Meier, *Seeckt*, Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, Frankfurt/M 1967.
- WILKE, Jürgen, "Deutsche Auslandspropaganda im Ersten Weltkrieg", Die Zentralstelle für Auslandsdienst, in: Ders. (Hg.), *Pressepolitik und Propaganda. Historische Studien vom Vormärz bis zum Kalten Krieg*, Köln, Wien, Weimar 1997, s. 79-125.
- ZECHLIN, Egmont, "Friedensbestrebungen und Revolutionierungsversuche", In: *Aus Politik und Zeitgeschichte (Beilage zu "Das Parlament")* B 25/61, 21.06.1961, s. 353
- ZIEMKE, Kurt, *Die neue Türkei, Politische Entwicklung 1914-1929*, Stuttgart 1930.
- ZURRER, Werner, *Kaukasien 1918-1921: Der Kampf der Großmächte um die Landbrücke zwischen Schwarzem und Kaspischem Meer*, Droste Verlag, Düsseldorf 1978.